

Szkolnictwo w Lesznie za czasów Komeńskiego

Początki leszczyńskiego szkolnictwa wiążą się z parafią katolicką. Pierwsza szkoła powstała zapewne w początkach XV wieku. Niestety nie znamy losów tej placówki. Parafia katolicka w Lesznie już około 1567 roku utraciła kościół i uposażenie na rzecz braci czeskich. Z braku dokumentów nie wiadomo, czy do odzyskania dóbr w 1652 roku i odbudowania kościoła zniszczonego przez pożar w 1656 roku, co nastąpiło dopiero w latach osiemdziesiątych XVII wieku, szkoła w ogóle funkcjonowała i gdzie była jej siedziba. Bardzo możliwe, że dzieci z nielicznych w mieście katolickich rodzin korzystały wyłącznie z edukacji domowej lub prywatnej. Komeński określał liczbę leszczyńskich katolików posiadających prawa miejskie, a więc najzamożniejszych, żyjących w Lesznie przed 1656 rokiem, na 3–4 osoby.

Niewiele więcej wiemy o elementarnej edukacji realizowanej w gronie ewangelików do połowy XVII wieku. Szkoła elementarna, w której można było osiąść podstawowe umiejętności, takie jak czytanie, pisanie i liczenie wspólna była dla obydwu wyznań: reformowanego wraz z braćmi czeskimi i luterańskiego. W 1633 roku luteraanie otrzymali przywilej na budowę własnego kościoła; domagali się również zgody na założenie samodzielnej szkoły, na co właściciel Leszna nie przystał. Obok wspólnej szkoły elementarnej funkcjonowały w mieście także tak zwane szkoły pokątne. Były to prywatne placówki, prowadzone przez osoby nie posiadające przygotowania do nauczania, głównie przez rzemieślników lub wdowy, którzy we własnych domach, za niewielką opłatą, uczyli podstawowych umiejętności w zakresie czytania, pisania i rachunków. Z tej formy edukacji – aż do końca XVIII wieku – korzystały dziewczęta i dzieci

z ubogich rodzin. Niektóre z tych szkółek były – siłą rzeczy – koedukacyjne.

Edukację na średnim poziomie realizowało gimnazjum, założone około 1565 roku, choć sam zamysł zorganizowania placówki pojawił się już wcześniej. Zrealizował go dopiero Rafał Leszczyński (1526–1592), starosta radziejowski. O programie nauczania do 1602 roku nie wiadomo nic. Kolejny właściciel Leszna, Andrzej Leszczyński (1559–1606), wojewoda brzesko-kujawski, przejął miasto z gotowym zamiarem stworzenia prawdziwego gimnazjum, w którym uczyli by się nie tylko synowie mieszczan, ale i dzieci szlachty. W 1604 roku Jan Musonius, który kształcił się w Niemczech i Szwajcarii na koszt Andrzeja, opublikował w Legnicy *Otia ludis Lesnensis* – pismo zachwalające szkołę, wysoki poziom nauczania i warunki lokalowe (w szkole miały być cztery wygodne klasy, biblioteka i sala muzyczna). W tym samym roku ukazał się drukiem *Cursus studiorum*, szczegółowy program nauczania. Według niego, leszczyńska placówka reprezentować miała poziom typowego humanistycznego gimnazjum. Nie wiadomo jednak, czy był rzeczywiście realizowany. Za datę powstania właściwego gimnazjum uważa się rok 1624, kiedy to właścicielem Leszna został Rafał Leszczyński (1579–1636), który zmienił system finansowania szkoły i zatrudnionych w niej nauczycieli. Sytuację zdecydowanie zmieniło przybycie w 1628 roku do Leszna dużej grupy braci czeskich, uchodźców z Czech i Moraw. Wśród osadników było wielu duchownych, którzy – nie znajdując zajęcia w charakterze ministrów w zborze – mogli poświęcić się nauczaniu. W 1631 roku osiedli w Lesznie również luterańscy emigranci z pobliskiego Śląska. Gimnazjum działało zatem w nowych, korzystniejszych warunkach; stało się również atrakcyjne dla szlachty, na czym zależało właścicielom miasta.

Rozwój szkoły i wysoki poziom nauczania przypadł na lata 30.–50. XVII wieku i był konsekwencją rozkwitu intelektualnego i kulturalnego Leszna. Modernizacja procesu nauczania miała miejsce w czasie, gdy w scholarchacie szkoły działali aktywnie: zarządca dóbr Leszczyńskich Jan Jerzy Schlichting (1597–1658), Jan Jonston

(1603–1675) i Maciej Głoskowski (około 1590–1658). Oni to namówili Jana Amosa Komeńskiego, by swe prace pedagogiczne oddał na użytek szkoły. W ten sposób opublikowano w Lesznie w 1631 roku dzieło *Janua linguarum reserata*, a w 1633 roku w Gdańsku wyszła trójjęzyczna edycja łacińsko-polsko-niemiecka pod tytułem *Drzwi języków otworzone*. Komeński opracował dla potrzeb szkoły także inne podręczniki, między innymi *Physicae ad lumen divinum reformatandae synopsis* (Lipsk 1633), we wstępie której zamieścił swego rodzaju manifest: aby szkoły przestały dysputować, a zaczęły obserwować, przestały wierzyć a zaczęły widzieć, przestały przekonywać a zaczęły pokazywać”. W szkole uczono geometrii teoretycznej i praktycznej, geodezji, geografii i astronomii. Podręczniki do użytku uczniów pisał też Jana Jonston; on również jest autorem nowego programu szkolnego, w którym wielki nacisk kładziono na nauki przyrodnicze i stosowanie metod poglądowych.

Przez krótki czas — od 1637 lub 1638 do 1641 roku — rektorem szkoły był Komeński; wiadomo, że pracy nauczycielskiej oddawał się niechętnie: zajęcia szkolne kolidowały z pisaniem podręczników szkolnych oraz dzieł z zakresu pedagogiki. Organizował w szkole teatr, dla którego pisał sztuki teatralne o tematyce świeckiej. Tę formę edukacji kontynuowali jego następcy oraz — od lat 70. XVII w. — nauczyciele szkoły luterńskiej.

Gimnazjum był wspólne dla obydwu wyznań reformowanych. Na mocy układu, luteranie posiadali w scholarchacie dwa miejsca, utrzymywali jednego nauczyciela z tytułem prorektora. Uczniom tego wyznania zapewniono osobne audytorium do nauczania religii i śpiewu kościelnego. W istocie była to odrębna placówka, nazywana „szkołą niemiecką”. Do faktycznego rozdziału doszło w 1659 roku, zaś pierwsze informacje o kadrze i programie nauczania w tej szkole pochodzą z 1661 roku. Była to typowa tak zwana miejska szkoła łacińska, która nie rościła pretensji do przygotowania uczniów do dalszej edukacji akademickiej.

Na mocy przywileju z 1638 roku luteranie otrzymali także zgodę na prowadzenie szkółki dla dziewcząt. Od 1644 roku w Lesznie

kształcono kandydatów do stanu duchownego. Edukacja ta odbywała się w systemie seminaryjnym — uczniowie pobierali naukę teologii od urzędującego seniora Jednoty.

Zachowane matrykuły gimnazjów akademickich w Gdańsku i Toruniu oraz życiorysy reprezentantów mieszczańskich elit z Leszna pierwszej połowy XVII wieku dostarczają wiadomości o dalszej edukacji młodych leszczynian. Z tych źródeł dowiadujemy się, że — oprócz wspomnianych miast w Prusach Królewskich — peregrynowano po naukę do Wrocławia, Brzegu, Legnicy, na studia uniwersyteckie głównie do Frankfurtu nad Odrą, Lipska, Wittenbergi, zaś ewangelicy reformowani do Holandii i Anglii.

Bibliografia

1. Dworzaczkowa Jolanta, *Szkoła w Lesznie do 1656 roku. Nauczyciele i programy*, Leszno 2003.
2. Matuszewski Adam, *Odrębność i stereotypowość życia umysłowego w Lesznie*, Leszno 1998.
3. Pawlak Marian, *Studia uniwersyteckie młodzieży z Leszna w XVII i XVIII wieku*, [w:] Jan Jonston. *W 400-lecie urodzin (1603-1675). Europejskość myśli politycznej i twórczości naukowej Jana Jonstona po czterech wiekach. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Lesznie 23 maja 2003 r.*, red. Alojzy Konior, Leszno 2003, s. 17-46.
4. Smend Gottfried, *Evangelisches Schulwesen in Lissa. Ein Beitrag zur Entwicklung des Volksschule in der Provinz Posen*, „Aus Lissas Vergangenheit. Quellen und Forschungen zur Geschichte Lissas”, Heft 2, [po 1911].